

Anmeldelser

Niels Brimnes m.fl. (red.): *Mikrohistorie; Den jyske historiker*, nr. 85, 1999, 203 s., 125 kr.

I modsætning til de fleste andre danske historiske tidsskrifter koncentrerer *Den jyske Historiker* sig om at lave temanumre. Dog indeholder hvert nummer et antal artikler og anmeldelser uden for tema. Redaktionen vælger ofte emner, der er oppe i tiden eller ved at vinde indpas på forskningsscenen. Dette er også tilfældet i nr. 85, der er helliget mikrohistorie.

De 6 artikler falder i to hovedgrupper – først tre teoretisk anlagte artikler og dernæst tre artikler, der hver på sin måde søger at demonstrere mikrohistorie i praksis. Bogen indledes af Michael Harbsmeier, der tager udgangspunkt i definitionen i *Den Store Danske Encyclopædi*. Her beskrives mikrohistorie som en form for historieforskning, der gennem studier af »meget små enheder såsom tilsyneladende betydningsløse enkeltindivider, institutioner, byer eller landsbyer« søger at »afdække historiske mønstre og processer af mere omfattende rækkevidde«. Harbsmeier bemærker, at sådanne undersøgelser ikke blot udgør »et uundværligt supplement og korrektiv til de mere overordnede eller globale analyser«, men også »åbner (...) for nye sammenhænge og perspektiver, som det ellers ikke er muligt at opdage«. Den mikrohistoriske forskning, der i nogle lande har omkring 30 år på bagen, har hentet megen inspiration i antropologien og især i den selvkritik, der har præget dette fag siden 1970'erne. Man blev da i stigende grad opmærksom på, at det antropologiske kulturbegreb i sin beskrivelse af helheder ofte underspillede de individuelle og modstridende opfattelser og normer inden for den enkelte kultur. Men selv om det er mikrohistorikernes ambition at komme så tæt som muligt på »det levede liv«, kan forskerne »heller ikke under mikroskopet (...) få øje på andet end alskens spor og tegn, der på ingen måde selv vil fortælle, hvad de betyder«. Harbsmeier erkender, at mikrohistorikerne ikke adskiller sig fra andre historikere, når det gælder det møjsommelige arbejde med at opstille og afprøve hypoteser, men han mener, at mikrohistorikerne i højere grad er opmærksomme på »den vedvarende afstand mellem virkeligheden og erfaringen på den ene side og tegnene og sporene, ordene, begreberne og metaforerne på den anden«. Han bemærker i den forbindelse, at der især i tysk mikrohistorisk forskning har været en tradition for at undersøge begrebernes foranderlige betydninger. Harbsmeier mener også, at der er sket en vis forskydning i den mikrohistoriske forskning; hvor man tidligere hovedsage-

ligt beskæftigede sig med små enheder (f.eks. særlige persongrupper eller lokaliteter), er det nu i stigende grad sproglige og begrebslige detaljer, der er i fokus. I begge tilfælde har interessen i høj grad været rettet mod det marginale – afvigelserne, undtagelserne og uregelmæssighederne. Idéen er, at man ved en stærk belysning af undtagelsestilfælde får et præcist indtryk af normalitetens grænser.

I Liv Egholms artikel skelnes der mellem den tysk-engelsk-franske tradition, der har lagt megen vægt på socialhistoriske aspekter og ikke går af vejen for statistiske analyser, og den italiensk-amerikanske retning, som i betydelig grad har fokuseret på betydninger og tegn (med inspiration fra semiotikken). Læserne fornemmer tydeligt, at Egholm er mest optaget af sidstnævnte skole og ikke mindst af Clifford Geertz, der bl.a. er ophavsmand til dette citat: »*man is an animal suspended in webs of significance he himself has spun*«. Egholm beskæftiger sig meget med muligheden for at analysere sig frem til kulturelle mønstre og betydninger gennem minutøse studier af begivenheder og sociale handlinger. Hun fremhæver også vigtigheden af at afdække fortiden på dens egne præmisser (»*the natives point of view*«). Og hun omtaler »*eksotisering*« som et nyttigt hjælpemiddel i forskningsprocessen; ved at anskue dagligdagens greber og genstande som noget fremmed og uforståeligt, er det ofte muligt at vinde ny indsigt om disse fænomener. Endelig gør Egholm en del ud af formidlingen, idet hun påpeger, at mikrohistorikere gerne bruger en del plads på at redegøre for forskningsprocessen og tit medtager store ubearbejdede citater for at formidle fortiend tone. Imidlertid kniber det gevaldigt med Egholms egen formidling af stoffet. Selv banaliteter beskrives på en omstændelig måde, og flere steder finder man helt eller næsten uforståelige sætninger såsom: »*Betydning er ikke iboende i en handling på forhånd, men bliver derimod tillagt de tilgængelige handlingsformer i den specifikke kontekst*«.

Efter denne tekst er det en sand befrielse at læse Steen Buscks artikel. Den viser nemlig, at mikrohistorisk teori også kan beskrives i et lettilgængeligt og hverdagsagtigt sprog! Dertil kommer, at artiklen indeholder mange velvalgte eksempler. I modsætning til de foregående forfattere inddrager Busck også en række danske forskere og beskriver deres afhængighed af udenlandske inspirationskilder. Busck indleder med en karakteristik af nogle af de centrale skikkelser i mikrohistorisk forskning, navnlig Carlo Ginzburg og Clifford Geertz. Dernæst følger en beskrivelse af forskellige forskningsgrene, som mikrohistorikerne har opponeret mod –

især antropologernes *community studies* og de samfundsvidenskabelige, statistikbaserede lokalstudier. Buscks hovedærinde er imidlertid at sammenholde den lokalhistoriske forskning i Danmark med den mikrohistoriske arbejdsmetode. Busck er helt på det rene med, at det ikke er muligt at sætte lokalhistorien på én formel. Ikke blot bedrives den af mange forskellige mennesker, men den har også ændret sig over tid. Busck bemærker således, at mange af de nutidige brugere af lokalhistorien – ikke mindst tilflyttere – er meget interesserede i at få sat byens eller egnens historie ind i en større sammenhæng. Men alligevel finder han, at lokalitetens historie »vel« stadig er mest især interessant som dette steds særlige historie. »*Udformningen af den lokale identitet var og er et centralt formål for lokalhistorien, som den nationale identitet var det for Danmarkshistorien og den sociale og politiske identitet for arbejderhistorien*«. På dette felt ser Busck en klar forskel til mikrohistorien. For ganske vist er mikrohistorie også »en erklæret fjende af det typiske, almene og en ven af det individuelle, særprægede«, men den dyrkes dog for at opnå en erkendelse om det almene. Eksempelvis ville Ginzburg gennem studiet af mølleren Menocchios udsagn danne sig et billede af den norditalienske folkekultur i 1500-tallet. En anden væsentlig forskel er efter Buscks opfattelse, at lokalhistorikerne interesserer sig for alle sider af lokalitetens historie, hvorimod mikrohistorikerne koncentrerer sig om de fortidige forestillingsverdener. Hertil kan man dog bemærke, at lokalhistorikerne også kan benytte sig af mikrohistoriske metoder. En del af de byhistorier, der ser dagens lys i disse år, indeholder således mikrohistoriske analyser af kulturelle forhold – samtidig med, at andre metoder bliver taget i anvendelse for at beskrive byens demografi, erhvervsforhold, administration mm.

Endelig diskuterer Steen Busck repræsentativitetsspørgsmålet. Han finder, at mikrohistorikerne ikke stiller de samme høje krav til repræsentativitet som andre historikere, og han slutter derfor artiklen med disse ord: »*Fra en gennemsnitlig dansk historiefaglig synsvinkel, hvis en sådan findes, vil mikrohistorien alene pga. sit forhold til repræsentativitetsproblemet tage sig ud som en eksotisk og tvivlsom gren af historiefaget, som nærmere hører hjemme i litteraturvidenskaben eller andre humanistiske eller teologiske fortolkningsfag*«.

Lars Bisgaard indtager også en både-og-holdning til mikrohistorien. I sin artikel om gilder og drikkehorn i middelalderen erklærer han sig på den ene side sympatisk stemt over for disciplinen, fordi »*skæve vinkler ofte kan aftvinge det sparsomme middelalderlige materiale ny viden*«. Men på den anden side kritiserer han mikrohistorikerne – og især Ginzburg – for at overbetone de uforanderlige træk i folks måde at tænke

på. Desuden går han i rette med de tyske mikrohistorikere for snæverhed i deres analyser. Efter Bisgaards mening interesserer de sig ikke tilstrækkeligt for, hvad der ligger uden for det egentlige undersøgelsesfelt. Bisgaards egen artikel falder bestemt ikke i denne grøft. Den store samling drikkehorn fra Flensborg anvendes nemlig til en perspektivrig analyse af livet i middelalderbyernes lukkede selskaber.

Ligesom Bisgaard har den schweiziske historiker Valentin Groebner kun få direkte hentydninger til den mikrohistoriske metode i sit bidrag om gaver og bestikkelse. Men hans artikel kan betragtes som et eksempel på den tyske (og tysk-orienterede?) tradition for analyser af begrebernes varierende betydning. Groebner har interessante overvejelser om gaver som et middel til at etablere og vedligeholde sociale relationer, men artiklen indeholder også en del mere fortænkte betragtninger.

Den sidste og længste artikel er Lene Wuls bidrag om »Den lille Doktor David med den store Praksis«. Lene Wul gennemgår her sagen om en tysk jødisk læge, der slog sig ned i Danmark i 1922. Han forlod landet i 1925, men vendte tilbage i 1933 og boede her indtil sin død i 1960. Lægen vakte gang på gang politiets opmærksomhed, og han har derfor givet anledning til en ganske betydelig udlændingesag i Justitsministeriets arkiv. Men trods utallige afhøringer forblev hans virksomhed noget af et mysterium for politiet. Lene Wul har set på sagen med nye øjne, og hendes velskrevne artikel giver en udmærket pædagogisk indføring i, hvordan den mikrohistoriske metode kan udføres i praksis. Imidlertid giver hendes fortolkninger af de mange citater langt fra altid nogen større indsigt end den, som læseren umiddelbart kan få ved at læse citaterne. Artiklen virker derfor unødigt langtrukket, og den overbeviser heller ikke om den mikrohistoriske metodes store fortrin.

Alt i alt giver de 6 artikler en god introduktion til den mikrohistoriske forskningstradition, om end der er temmeligt mange overlapninger mellem de tre teoretiske bidrag. Men efter endt læsning står læseren med det indtryk, at der alligevel ikke er så meget nyt under solen, som man får fornemmelse af ved at læse *Den jyske Historikers* presseomtale. Meget af det, der går under betegnelsen mikrohistorie, kan lige så vel beskrives som mentalitetshistorie. Ligeledes har den mikrohistoriske og lokalhistoriske forskning en betydelig fællesmængde. Omfanget af denne fællesmængde afhænger af, hvor bredt man definerer hver af de to forskningsretninger.

Jørgen Mikkelsen

Lene Floris og Annette Vasström: På Museum. Roskilde Universitetsforlag, 1999, 411 s., 298 kr.

Det er to kyndige ciceroner, der med denne bog fører læseren ind i de kulturhistoriske museers tilblivelseshistorie og nutid. Men det er »kun« de kulturhistoriske museer det handler om, endskønt titlen lover mere – men vel også mere end de fleste kan holde. Kunstmuseer og naturhistoriske museer er ikke omfattede andet end som udgrænsning i denne informations- og reflektionsmættede bog om de kulturhistoriske museer.

Bogen er bygget op som en fortløbende samling af artikler, hver i sær signeret af den ene eller af begge forfattere (indledning og afslutning). Først følger et historisk perspektiv på de kulturhistoriske museer fra renæssancens fyrstelige kunstkammer til nutidens decentrale, landsdækkende museumsnetværk. Dernæst følger en meget fin analytisk refleksion over det at samle ind og »stille ud«. Dels gennemgås forskellige udstillingsgenrer og dels forskellige udstillingsformer med hovedskellet lagt mellem den fortællende (udstillingsgenstanden som illustration) og den fremstillende (udstillingsgenstanden som selvstændigt objekt).

Bogens næste del tager fat på de tre valgte eksempel-museer: Nationalmuseet, Langelands Museum og Arbejdermuseet. På den vis dækker bogen en væsentlig variation i spektret af danske kulturhistoriske museer. Landets hovedmuseum, der også rummer det globale perspektiv. Lokalmuseet med den solide forankring i lokalbefolkningen og dens historie og med evnen til at forny sig ved knopskydning. Og endelig er der Arbejdermuseet, som repræsentant for de specialmuseer, der handler om vores kulturhistorie ud fra en særlig vinkel – i dette tilfælde den del af den som i særlig grad er arbejdernes.

Man kan sige, at vi med de valgte eksempler får den positive side af historien om museerne i dagens samfund. De tre er hver på deres måde eksempler på museumsvirksomhed med succes. Og heldigvis er de som sådan heller ikke ukarakteristiske for de danske kulturhistoriske museer. Men sådan er det jo ikke altid. Andre eksempler kunne have gjort læseren klogere på, hvad der kan gå galt. Når der så alligevel anes forhold, hvor de valgte eksempel-museer møder vanskeligheder som f.eks. Arbejdermuseet i sine storstilede planer for Dokøen, lades læseren tilbage uden indsigt i de forhold, som i sidste ende gjorde ende på planerne.

Det er både bogens problem og dens styrke, at forfatterne kender de valgte eksempel-museer så godt, at loyaliteten gør det vanskeligt for alvor at problematisere. I omtalen af Nationalmuseets nyopstilling af de etnografiske samlinger får vi et samvittighedsfuldt referat af den kritik,

der blev fremført mod den valgte udstillingsform – men udpræget så at vi fornemmer det som Nationalmuseets eget referat af den fremførte kritik med Nationalmuseets egne, velargumenterede svar på kritikken. Netop i kraft af bogens stærkt formulerede teoretiske udgangspunkt, kunne den godt have diskuteret muligheden af at den etnografiske samling *også* var blevet anvendt som *samling* og dermed som et selvstændigt historisk (meta-)objekt i udstillingsammenhæng. På den måde ville udstillingen også have kunnet fortælle om vores eget blik på de fremmede og om de forandringer, det har undergået gennem historien. Fordelene ved de to forfatteres indgående kendskab til de museer, de skriver om er imidlertid indlysende, vi får virkelig et omfattende indblik i, og masser af konkret viden om, den udvikling, de omtalte museer har gennemløbet, og de overvejelser der ligger bag de valg museerne har truffet.

Bogens fjerde del handler om publikum. Det bliver stadigt vigtigere for museerne at vide, hvad publikum (både det eksisterende og det potentielle) tænker. Nogen steder supplerer man også med fokusgrupper til det formål (tidens *spindoctor*-recept). Her til lands er der gennemført solide undersøgelser af sammensætningen af og reaktionerne hos det publikum, der kommer på museum. Det er interessant læsning, men måske nok med få overraskelser. Undersøgelserne bekræfter naturlige forventninger til publikums sammensætning og holdninger i forhold til de tre museer. Herunder, at museerne stort set ikke har tag i eller bud til de marginaliserede samfundsgrupper. Dette gælder også for Arbejdermuseet, som på den måde spejler den bevægelse, det udspringer af. Netop fordi kendskabet til »ikke-publikums«-holdninger rummer fornyelsespotentialer er det nyttigt, at undersøge dem. Nationalmuseet er det eneste af de tre museer, der har suppleret med en undersøgelse, der desværre er så begrænset i sit observationsgrundlag, at den næppe kan tages til indtægt for ret meget. Sammenfattende kan man sige, at publikumsundersøgelserne navnlig for de involverede museer, rummer et væld af oplysninger, der er nyttige på det operationelle plan, der ligger inden for museernes nuværende koncepter.

Efter afsnittet om publikumsundersøgelserne følger et afsnit om Frilandsmuseet. Afsnittet fremstår til dels uafhængigt af bogens øvrige afsnit bl.a. i kraft af den særskilte omtale heri af den publikumsundersøgelse, der er gennemført netop for Frilandsmuseet. Afsnittet rummer også den interessante perspektivering af museets historie, hvor museets tilblivelse var et af tidens svar på landbokulturens voldsomme transformation. I et stort museum, hvis væsentligste samling alligevel kun udgøres af godt og vel et halvt hundrede udstillede genstande (huse) samt et antal på magasinet, er den enkelte gen-

stand naturligvis af stor betydning. Derfor er det helt rigtigt, at der i afsnittet lægges så stor vægt på at diskutere de skiftende idealer bag genopførelse og indretning af bygningerne. Disse skift har betydet, at en og samme bygning – f.eks. den fynske vandmølle som udstillingsobjekt har været tiltænkt rollen som illustration til flere forskellige fortællinger. Dermed er der åbnet for diskussionen af autenticitetsbegrebet, som endvidere behandles i lyset af de valg, der træffes, når det afgøres, hvilken vedligeholdelsesstand bygningerne genopføres i. Indfældet i disse valg ligger også skiftende tiders historisyn.

Afsnittet om Frilandsmuseet understøtter erfaringen fra de andre museer, nemlig at publikum ønsker at tage del og være aktive. At der netop på dette museum er ganske særlige muligheder for publikumsaktivitet og aktiv opdagelsesfærd åbner også for et andet perspektiv, nemlig den fascinationskraft, der ligger i historien som fysisk rum, enten rummet nu er rekonstrueret eller autentisk på stedet. Publikumsundersøgelsen viser, at museets gæster i høj grad tager bygningerne og deres omgivelser til sig som historiske miljøer. Den samme erfaring kan formentlig til en hvis grad gøres i Den Gamle By. »*Frilandsmuseet er et godt sted at fortælle historie(r)*«, citeres en af de interviewede gæster for.

Dette antyder også, at museerne som helhed – også dem uden udendørs-samlinger – har et stort formidlingspotentiale i form af den historie, der er til stede i det fysiske rum uden for museernes mure. Det er et potentiale, som i dag udnyttes af meget få museer (Langelands Museum er et af dem, selv om det ikke kalder sig økomuseum). Men det er her museerne har chancen for – i kraft af nærheden til steder, som i forvejen er befolkede – at kontakte også andre mennesker end de, der i forvejen tilhører menighederne.

Temaet omkring bevaringen af den fysiske arv uden for museerne berøres i bogens sidste afsnit, uden at der reflekteres nærmere over museernes potentielle rolle i den sammenhæng. Der henvises i øvrigt til den debat, der i 1970'erne var i museumskredse om at bringe museumsarbejdet ud, hvor folk er. Den debat har været død i en årrække, men er nu atter på vej frem konstaterer forfatterne. Det havde været fint, at stifte bekendtskab med forfatternes forklaring på denne pause, hvis afslutning henføres til påvirkning fra Sverige og Storbritannien. Desuden henvises der til debatten i Storbritannien om *heritage*-bevægelsen og dens kommerialisering, som et memento i en tid, hvor historieinteressen også herhjemme er for opadgående og dermed et potentielt objekt for hovedløs markedsføring af nogle af vore største fælles værdier.

Det er nok bogens største problem, at den midt i sin rigdom på information og analyse også

er så pæn, at den ikke tør tage fat i den stilstand, som også er repræsenteret blandt de danske kulturhistoriske museer. Det kunne bestemt være gjort uden at hænge konkrete museer ud. Forfatterne tager heller ikke fat i spørgsmålet, om vi har for mange små, selvstændige museumsenheder og for lidt netværk og koordinerede struktur. Og om det også er pga. dette, at for mange museer i dag mangler ideer, gennemslagskraft og relevans i det omfang, der er fornødent for at gøre dem til væsentlige omdrejningspunkter for vores identitet som væsner, hvis eksistens er betinget af og betingende for historiens gang.

På den tekniske side kan man ærgre sig over nogle svipsere i form af blinde litteraturreferencer f.eks. s. 60, hvor der i noten henvises til Linvald 1988 og med henvisningen til Skaarup 1979 på s. 83, disse og andre titler søger man siden forgæves i litteraturlisten. Om det helt uvendige, kan man sige, at bogens omslag har al den konventionelle pænhed, der også karakteriserer de kulturhistoriske museer på godt og ondt. Man kan så være taknemmelig over, at vi denne gang fik en museumsbog uden pointeløs grafisk smartness.

Hvis nogen finder at anmelderen er kritisk, må jeg straks dementere og forklare, at bogen bereder læseren stor glæde i form af rigeligt og veldokumenteret stof til egen tankevirksomhed. Det er på mange måder en meget generøs bog til stor nytte for de kommende års museumsudvikling. At bogen mere beskæftiger sig med det, der er og har været, end det, der skal komme, er helt i overensstemmelse med de erklærede intentioner. Det er så muligt, at det kan provokere nogle mindre etablerede forfattere til at skrive mere frækt og debatskabende om museerne i dag. Med Floris' og Vasstrøms bog har vi imidlertid fået en solid fond af oplysninger og refleksioner at tænke over. Nye og frække forfattere kan starte her.

Carsten Paludan-Müller

Mette Guldberg: Jydepotter fra Varde-egnen. Produktion og handel ca. 1650-1850. Landbohistorisk Selskab, 1999, 111 s., 168 kr.

For enhver med interesse for Vestjylland er der med etnologen Mette Guldbergs *Jydepotter fra Varde-egnen* kommet et vægtigt bidrag til denne regions historie. Bogen er en let omarbejdet udgave af ph.d.-afhandlingen *Vareproduktion og handel i Vestjylland* indleveret til forsvar ved Århus Universitet i 1997, og udgør dermed en læsevenlig udgave af et forskningsemne, som inddrager og nuancerer mange aspekter af den

vestjyske historie både socialt, kulturelt og økonomisk. Mette Guldborg har endvidere formået at sætte produktion og handel med jdepotter ind i en national og international historisk ramme, som også gør bogen interessant for andre end regionshistorisk interesserede vestjyder.

Udgangspunktet for forskningsinteressen omkring jdepotterne, skal søges i Mette Guldborgs mangeårige virke som museumsinspektør ved Ølgod Museum, i hvis nærområde jdepotteproduktionen udgjorde en væsentlig del af befolkningens indtægtsgrundlag. Dette har præget bogen på en positiv måde med vægt på den etnologiske dimension i beskrivelsen af, hvorledes pottekonerne fremstillede jdepotterne, og hvorledes potterne anvendtes i den daglige husholdning.

Ellers er metoden i bogen præget af klassisk-historisk empiri, hvor Mette Guldborg går så tæt på jdepottebønderne, som kilderne i form af folketællingslister, hartkornsvurderinger og skifter tillader det. Med udgangspunkt i pottesognet Tistrup sætter hun jdepotteproduktionen i forhold til de naturgivne forhold, ejendomsforhold, husstandenes økonomi og befolknings sammensætning. Hun undersøger med samme kildenære grundighed handelen med jdepotterne og koncentrerer sig her især om udskibningsstedet Hjerting, potteskippernes færdsel med potterne og deres endelige afsætning på markeder i Danmark og udlandet.

Det kildenære udgangspunkt er både undersøgelsens styrke og svaghed, idet de ofte mangelfulde kildegrupper, som har været til rådighed, selvfølgelig har sat deres præg på bogens indhold og konklusioner. Således må kildegrundlaget for afsnittene om jdepotteproduktionens herkomst og de udenlandske markeders betydning, betegnes som tyndt. Hvorimod Mette Guldborg i andre afsnit med et bedre kildegrundlag er på helt anderledes fast grund. I forhold til disse svagheder giver Mette Guldborg en forbilledlig gennemgang af de forskellige kilder, som gør det enklere at vurdere og især forholde sig kritisk overfor deres udsagnsværddi.

Mette Guldborg kredser i bogen om følgende væsentlige problemkomplekser: Anvendeligheden af teorierne omkring protoindustrialismen set i forhold til den vestjyske jdepotteproduktion og betydningen af handelen med jdepotter både set i forhold til produktionsstedet, den vestjyske region og Nordsøregionen som helhed. Hun beskæftiger sig endvidere indgående med myterne om vestjydernes entreprenørånd og handelsmæssige talenter.

Bogens problemkomplekser bærer præg af Mette Guldborgs deltagelse i museumsnetværket *West-jutland and the World*, der i 1990'erne satte Vestjylland på det historiske verdenskort, som en forskningsmæssig interessant, men også forsømt, region. En del af omdrejningspunktet

for forskningen i dette forum var spørgsmålet om Vestjyllands placering økonomisk og udviklingsmæssigt i forhold til resten af Danmark og især den københavnske interessesfære. Skulle regionen anskues som »det mørke Jylland« re-præsenteret ved fattige, stedbundne og forkuede hedeboender, eller var det mere rigtigt at se på regionen, som en integreret del af det nordtyske økonomiske marked befolket med entreprenante bønder med handelstalenter?

Mette Guldborg lægger ikke skjul på, at hun ved undersøgelsens begyndelse forventede at finde belæg for især den positive udlægning af den vestjyske region og vestjyderne. Desto mere overraskende er nogle af afhandlingens konklusioner. Med udgangspunkt i tistrupbøndernes forhold udstikker hun nogle hypoteser, som ikke viser sig at holde stik. For det første påviser hun, at den vestjyske virkelighed *ikke* passer ind i teorierne om protoindustrialismen – at jdepotteproduktionen ikke fremskyndede en økonomisk og befolkningsmæssig vækst, men tværtimod bevarede en slags status quo i området. På trods af at potteboenderne selv havde den totale kontrol over produktionen af jdepotter, udviklede de ikke produktionsmåden, og de overlod det meste af jdepottehandelen til andre, deriblandt lokale skippere fra Hjerting. Jdepotteboenderne blev derfor kun indirekte involveret i den internationale handel. For det andet var handelen med jdepotter især på fjerntliggende markeder ikke nær så omfattende som antaget. Jdepotteproduktionen havde endvidere en meget ringe indvirkning på regionens samlede økonomiske forhold set i forhold til landbruget som leverede hovedindtægtsgrundlaget.

I konklusionen kommer Mette Guldborg indgående ind på det hun kalder »den dobbelte jyd«, nemlig spørgsmålet om hvorvidt vestjyderne var specielt internationalt orienterede eller tværtimod var snævertsynede hedeboender. Hun konkluderer at Tistruppegnens potteboender minder mest om sidstnævnte. De var nøjsomme bønder med en relativ snæver hjemmehorisont. Handelen med egnens eksportartikel, jdepotterne, overlod de til andre, og de blev derfor kun indirekte inddraget i datidens internationale økonomi. Med dette modige bidrag til den historiske udforskning af Vestjylland, som region, har Mette Guldborg hermed lagt op til endnu en debat om vestjyderne – deres »karaktertræk« og deres forhold til omverdenen.

Kirsten Linde

Niels Peter Stilling: Danske herregårde – arkitektur, historie og landskab. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1999, 324 s., 489 kr.

En del af vore danske herregårde har siden lens-afløsningen i 1919, været genstand for et snigende forfald og i flere tilfælde fået påført uoprettelige tab af store kulturhistoriske værdier. Sideløbende har der været en blomstrende produktion af bøger, ofte i smuk udformning, der mere eller mindre direkte påpeger det problematiske i denne udvikling. Starten blev gjort med Louis Bobés status *Danske herregårde ved 1920* (1921), og ikke mindst under den tyske besættelse kom flere værker bl.a. Chr. Elling (1941, rev. udg. 1948), Therkel Mathiassen (1943), Arthur G. Hassø (1943-45, ny saml. 1944-46) og Aage Roussell (1943-46). Se i øvrigt: *Fortid og Nutid* 1946, s. 307ff.

I dag regnes 2. udgaven af Aage Roussells værk *Danske Slotte og Herregårde* (1963) i 20 bind med diverse tillægsbind for det klassiske opslagsværk, om end udgivelsen af *Danmarks Nationalleksikon – Encyklopædien* – nu er nået så langt, at dette værk i de fleste tilfælde også bør konsulteres. Sideløbende hermed har en række forfattere følt sig kaldet til at yde deres bidrag i form af tur-, turist-, hånd- og opslagsbøger omhandlende emnet. I flæng kan nævnes: P. Eilstrup m.fl. fra omkring 1970, S. Hartmann om palæer og landsteder (1976), Fl. Jerks tre binds værk fra 1980, B. Linder både i 1980 og 1981, J. Ortmann (1994), H.V. Qvistorff (1994), H. Dehn-Nielsen (1996), R.A. Olsen (1996), H. Simony m. fl. (1997), A. Myrthue (1997), N.P. Stilling (1998) m.fl. Sidstnævnte forfatter, der i *Politikens bog om Danmarks slotte og herregårde* har benyttet en inddeling i 9 geografiske områder ved sin gennemgang af 260 slotte, herregårde og borge, har i den foreliggende bog valgt at angribe sit emne kronologisk. Formålet er angiveligt at beskrive vore herregårdes rolle i historien, og baserer sig primært på en række foredrag om Danmarks herregårde, som forfatteren har turneret med.

Takket være bogens fire fine Danmarkskort dækkende perioderne 1000-1550, 1550-1660, 1660-1760 samt 1760-1910, giver også denne bog en mulighed for at orientere sig geografisk, men hovedvægten lægges på en datering af herregårdenes fremtræden. Den kronologiske orden rækker fra: »*Tidlig middelalder – konge og bisp, borg og voldsted 1000-1300*« frem til og med »*Slutning – herregårdene i det 20. århundrede*«. Med det tvetydige i »*Slutning*«, finder vi et andet af de motiver, der har været drivende for museumsmanden Stillings arbejde, måske klarrest udtrykt i en billedtekst som denne (s. 313): »*Det 20. århundredes industri og mekanisering*

har gjort godsejernes store huse overflødige. »Skov – Æg & Foder« hedder industrien på herregården Salling Østergård. Et skrækscenario på alle områder. En af landets mest interessante herregårde fra den gotiske renæssance i begyndelsen af 1500-talet prægivet en industri, hvor manglende æstetisk sans åbenbart har første prioritet. En skændsel for ejeren og en skændsel for de myndigheder, der har pligt til at varetage vor nationale kulturarv«.

Hertil kan kun lægges, at et tilsvarende billede tegnede sig på stedet, da nærværende anmelder i slutningen af 1980'erne besigtigede Salling Østergård, der i øvrigt også udmærker sig ved at rumme nogle af landets få verdslige kalkmalerier fra tiden. Det tangerer således tjenesteforsømmelse blandt de ansvarlige arkitekter hos de statslige bygningsfredningsmyndigheder, at det kan udvikle sig så ulykkeligt for en 1500-tals bygning, der faktisk i hele perioden har været omfattet af bygningsfredningslovens bestemmelser.

Æren for at tage teten i dette felttog mod forfald og misrøgt skal nu ikke tildeles Niels Peter Stilling, men arkitekt og skribent Steen Estvad Petersen, der med bøger som *Herregården i kulturlandskabet* (1975), *Danske herregårde – bygninger, haver og landskaber* (1980) og *Nyt syn på den danske herregård. Et ukendt kulturmiljø* (1999, anm. i *Fortid og Nutid* 2000:1, s. 79-81) stedse – og på et sagligt grundlag – har søgt at råbe politikere og myndigheder op.

Den primære vanskelighed er dog fortsat det manglende overblik, når vi opererer med så sammensat en størrelse, som mere end 500 landejendomme med tilhørende tusindvis af enkeltbygninger, ofte yderst værdifuldt inventar, samt haver, parker, alléer, skove og søer mm., der udgør op mod 10% af de bevaringsværdige dele af det danske kulturlandskab.

Alt kan naturligvis ikke fredes og bevares, men plejen af samspillet mellem bygnings- og landskabskultur klares i dag langt bedre for de kongelige slotte og haver end for mange af de lige så bevaringsværdige herregårdsanlæg. I parentes bemærket varetages dette af et andet ministerium, men de rekreative værdier i denne type af kulturlandskaber er så betydelig, at en investering i deres bevaring og tilgængeliggørelse for offentligheden ikke kun vil gavne turismen, men også sikre kulturværdier, der helt er på højde med vore gamle købstads- og landsbykirker og deres umiddelbare omgivelser.

Niels Peter Stilling har i sin bog valgt at omtale 208 danske herregårde, der fordelt på de historiske perioder rækker fra 20 senmiddelalderlige anlæg (1350-1550), over 60 fra renæssancen (1550-1660) til 33 fra historicismen (1850-1920). Uden at gå nærmere ind på den valgte periodisering og vanskeligheden ved entydigt at datere den enkelte hovedbygning, der ofte rummer en

lang, og til tider ganske kompliceret, bygningshistorie, kan det konstateres, at forfatteren anfører at der for tiden frem til enevældens indførelse omtales 80% af de bevarede herregårdsbygninger, hvorimod der for perioden fra 1850 og fremefter – som omfatter mere end 250 herregårde – kun omtales mindre end 15% af periodens herregårde. Anskuet ud fra et afvejet antikvarisk prioriteringshensyn er det således indlysende, at det tiltagende forfald på et af vore få 1500-tals anlæg er langt mere betænkeligt, end f.eks. nedrivningen af Tybrind fra 1884 på Vestfyn. Stillings bog giver således også anledning til overvejelser omkring repræsentativiteten i de bevarede herregårde og konsekvenserne af et afvejet repræsentativitetshensyn for den fremtidige bevaring. Hvis forfatteren anser sit eget udvalg for repræsentativt og dækkende ud fra bygningshistoriske kriterier, hvilket læseren må tro ud fra bogens forord, gives der også et indirekte bud på hvilke herregårde – altså fra hvilken periode – en nedprioritering af bevaringsindsatsen kunne ske. At en prioritering kan være nødvendig, hvilket ikke skal bestrides, og til dels allerede er sket i forbindelse med bygningsfredningen af ca. 300 danske herregårde, ændrer ikke på kritikken af den statslige bevaringsindsats, så længe en bygningsfredning ikke indebærer garanti for tilstrækkeligt tilsyn og en forsvarlig vedligeholdelse.

Hvad angår Stillings præntion om at indplacere de danske herregårde i Danmarkshistorien kan man kun have sympati for projektet, om end det efter nærværende anmelders mening næppe kan siges at være en farbar vej. Værket er et godt forsøg på en periodebestemt systematisering af den store stofmængde indenfor emnekredsen danske herregårdes arkitektur, historie og landskab, men når det kommer til kombinationen med de seneste 20-30 års historiske forskning indenfor de enkelte perioder i 1000 års Danmarkshistorie bliver opgaven uoverkommelig. Det er værkets alvorligste svaghed, hvilket yderligere illustreres af det forhold, at Arups *Danmarkshistorie* og Aksel E. Christensens *Kongemagt og aristokrati* ser ud til at være blandt forfatterens yndlinge.

I sagens natur vil det også være en uoverkommelig opgave på landsplan – for den sags skyld både med og uden det væsentlige østdanske område Skåne, Halland og Blekinge – at indsætte alle herregårdene og deres ejere på rette plads i Danmarkshistorien. Hver eneste herregård har haft en stor eller lille rolle at spille i perioder af Danmarkshistorien, men kun i det lokale perspektiv kan man have held med forsøget. Egentlige fejl er få og ubetydelige: Sæbygård er faldet ud at registeret (s. 320), Nordfeldt på Møn, hovedbygning, forvalterbolig med herskabsstalden osv., blev fredet i 1987 (s. 23) osv. Har man, som undertegnede, skrevet mere end 200 artikler om

slotte og herregårde til Encyklopædien forstår man at værdsætte den enorme indsats Niels Peter Stilling har gjort for at skabe sine to bøger, og begge er fortrinlige, ajourførte opslagsværker, der i smukt udstyr giver overblik over de bevarede herregårde. I den foreliggende, især de gode eksempler fra de enkelte perioder. Tiden vil vise, om det ikke også kan blive en god afløser for *Landbrugets huse* fra 1980, der udkom i serien Danmarks Arkitektur, redigeret af Hakon Lund.

Tommy P. Christensen

John Erichsen: Drømmen om Norge. Norske huse i Danmark gennem 250 år. Christian Ejlers Forlag, 1999, 196 s., 380 kr.

Siden 1700-tallet har det norske hus i Danmark stået som symbol for nærhed med storslået natur og enkel eller primitiv levevis. I perioder blev det enkle ægte efterlevet, til andre tider er det mere blevet ved drømmens mange iscenesættelser. Hvordan og hvorfor ved man meget om, når man har læst historikeren og kunsthistorikeren John Erichsens bog, som i sig selv er en overdådig iscenesættelse af emnet. Den er ødselt illustreret; for en stor del med smukke farvefotografier af bevarede huse ved Roberto Fortuna, men også ved gamle stik og planer. Alt står delikat på smukt kvalitetspapir, som passer til emnet og billederne. Layoutet ved Ole Zøfting-Larsen er gennemarbejdet til mindste detalje, og med den teglstensrøde kassette og matende forsatspapir er der tale om fornemt boghåndværk. Thorvald Stoltenberg, der indtil for nylig var Norges ambassadør i Danmark, fremhæver i sin indledende hilsen med rette, at bogen udover at være veldokumenteret er »en fest for øjet«.

Forfatteren, der indtil 1997 var chef for bl.a. Frilandsmuseet under Nationalmuseet, har tidligere forsket i norsk bygningskultur i Danmark. Her fremlægger han ikke en egentlig registrant, men giver et vidende og reflekteret overblik over en lang række af husene, hvoraf mange endnu findes i herregårdsparker og i kystområder. John Erichsen er især optaget af, hvorfor man i den grad har taget et andet lands byggeskik til sig igennem 250 år. Derved kommer han også ind på national selvforståelse, på skiftende perioders natursyn og meget andet aktuelt.

Bogen er kronologisk anlagt, men kombineret med en række historisk betingede temaer. I en prolog sættes scenen med det norske hus, som Christian 6.'s dronning Sofie Magdalene fik opført på sit gods Hirschholm i 1735. Derefter vandrer man godt vejledt igennem 7 romantiske ha-

ver, der fra 1780'erne til 1814 blev udstyret med norske lysthuse (s. 18-55). Herefter danner skandinavismen på Frederik 7.'s tid optakt til et afsnit om de store udstillinger i 19. århundrede. Med dem blev det nationale, og hermed også det norske hus, stærkt profileret i Danmark som i mange andre lande (s. 64-77). Som Bjarne Stoklund har peget på, og som John Erichsen her tilslutter sig, blev de nationale pavilloner i træ både fysisk og idemæssigt fundament for de nye folke- og frilandsmuseer. Husene indgik i museerne i Norden, men blev også populære i forlystelsesverdenen. Tivoli fik bl.a. opstillet det norske hus fra den nordiske udstilling i København 1888. Her var dragehoveder og flotte skæringer, som det blev moderne netop fra 1880'erne. Den outrerede dragestil eller fornnordiske stil slog uden for Norge og Sverige ellers især an i Tyskland, hvor kejser Wilhelm 2. lod opføre et jagtslot i stilen. I Danmark sås den fx i Skagens Ny Badehotel fra 1899 (s. 93), men fik ellers ikke udbredelse som den mere enkle udgave af norske bjælkehuse. De passede åbenbart danskerne bedre.

I tredje og sidste hovedtema (s. 98-157) behandles det norske hus som dansk sommerhus i 1900-tallet. Man kommer her meget vidt omkring, møder pionerer i fritidskultur og arkitektur, og billederne af de bygningsmæssige detaljer er en nydelse. Det er et spændende afsnit, men med de mange bygningshistoriske detaljer, kan det knibe med at fastholde overblikket undervejs. Det hjælper med epilogen, hvor forfatteren igen løfter sig over detaljerne og kæder temaerne sammen. Fra først til sidst er der talrige henvisninger til forskning, der spænder fra tekniske detaljer om lafteteknikken (dvs. den måde tømmeret lægges op på i et ægte norsk bjælkehus) til ånds- og kulturhistorien i videste forstand. Et tysk resumé vil også åbne feltet for tyske læsere.

Et gennemgående og væsentligt moment i hele bogen er motivationen for de norske huse og scenerier. Der tegnes udviklinger fra Hirschholms norske hus, som kan ses som monument over norsk patriotisme, til de mere romantiske haver med norsk islæt nogle årtier senere. Erichsen peger på tidens længsel efter det dramatiske, men også på at de norske huse i haverne ofte kan sættes i forbindelse med ejernes mere personlige historie. Eksempler er bl.a. Liselund på Møn, Sophienholm i Lyngby og Hofmangave på Fyn. Går man frem til det norske hus, som Frederik 7. indrettede ved Frederiksborg Slot i midten af 1800-tallet på den kunstige ø, han kaldte Louiseøen efter gemalinden, ses det private igen forbundet med drømmen om Norge. John Erichsen påviser i øvrigt på baggrund af nye arkivstudier, hvordan man efter kongens død i 1863 og nederlaget i 1864 bekvemt og dengang politisk korrekt lod både øen og det

norske hus gå i glemmebogen. Men som bekendt har de norske huse holdt sig, trods det at de fra 1960'erne har udviklet sig til lidt kedelige typehuse. Alligevel sælges de fortsat på drømmen om Norge eller måske et tabt Paradis (s. 161).

Drømmen om Norge kan måske synes speciel i sit emnevalg, men takket være den velskrevne og vidende tekst, der er båret af personligt engagement, åbnes der, godt hjulpet af de smukke fotografier, for et stykke almen tilgængelig bygnings- og kulturhistorie, som stadig præger dele af det danske landskab – måske også i overført betydning.

Margit Mogensen

Gesa Snell: Deutsche Immigranten in Kopenhagen 1800-1870. Eine Minderheit zwischen Akzeptanz und Ablehnung. Internationale Hochschulschriften 309, Waxmann Verlag, 1999, 305 s., 50 DM.

Forholdet mellem Danmark og den store nabo i syd har siden 1800-tallets nationale bevægelser været et omtåleligt emne. Man har betragtet den indvandrede tyske befolkning fra hanseaterne til Struensee gennem nationale briller. I mødet mellem dansk og tysk kultur og sprog har man betonet 1700- og 1800-tallets konfrontation på bekostning af de mange foregående århundreders sameksistens. Først i det sidste årti er der sket en væsentlig ændring. I stedet for at betone forskellene, lægger man nu vægt på lighederne, og det er blevet muligt at se kulturmødet som en smeltedigel for betydelige kulturstrømninger, som man ellers har været tilbøjelig til at se under en national synsvinkel. Et oplagt eksempel på denne vending er, at dette års Golden Days Festival fokuserer på dansk-tyske relationer 1800-1850, og kalder en udstilling om dansk og tysk malerkunst »Under samme Himmel«.

Sameksistensen mellem dansk og tysk fortsatte, så længe der var tysktalende og tyskkulturelle borgere i monarkiet, men den blev problemfyldt fra slutningen af 1700-tallet. Indfødsretten betød stop for indvandring til embedsstanden og tyskerfejden og andre stridigheder fik overklassen til at trække sig tilbage til Holsten eller gå i prøjsisk tjeneste. Men der var stadig et stort tysk befolkningsislæt tilbage i København, og de er emnet for denne bog, som er en dissertation (da. ph.d.) fra Göttingens Universitet. Store dele af bogen er udarbejdet under studieophold i København, hvor forfatterinden, der også har studeret skandinaviske sprog og behersker dansk, har arbejdet i danske biblioteker og arkiver.

Afhandlingen viser, hvorledes de dansk-tyske

konflikter, der var begyndt i overklassen, påvirker den mellemklasse, der forbliver i Danmark igennem 1800-tallet. De har følt sig hjemme her, har talt tysk og benyttet de tyske institutioner, kirker og skoler, har haft et tysk netværk uden at have nogen speciel tysk identitet. Men ved den stadige kritik og det voksende pres fra dansk side, specielt i forbindelse med krigene 1848-50 og 1864, tvinges de til at tage stilling til deres identitet. Nogle forstår slet ikke, hvad der sker, andre bliver ekstremt danske, og atter andre finder en identitet i Prøjsen, ikke mindst efter sejren over Frankrig 1871. Denne spændende udvikling vises på flere planer, dels gennem en bredere fremstilling af de dansk-tyske konflikter i perioden, centreret om krigene, dels ved *case-stories* baseret på arkivmateriale fra enkelte tyske familier, der af omstændighederne blev tvunget til at vælge side i spørgsmålet om deres egen identitet.

Et centralt kapitel i bogen er analysen af folketællingen fra 1845, hvor en række tabeller klart demonstrerer vigtige fakta som herkomst og fordelingen på erhverv. Her dominerer håndværk klart, efter at Indfødsretten har reduceret antallet af embedsmænd, og militæret får færre tyskere, da hvervningen ophører. På baggrund af nutidens debat om familiesammenføringer er det interessant at se tabellen for adfærd ved ægteskaber, idet ca. 80% af mændene finder sig en dansk kone. Dette har bidraget til en hurtig og stærk integration, som det påvises flere gange, bl.a. i forbindelse med den heftige avispolemik i årene 1863-64. Tonen i *Dagbladet* og *Fædrelandet* bliver skarpere og skarpere, jo dårligere den danske hær klarer sig, men kun få tyskere tager til genmæle, mens de fleste demonstrerer deres »præ-nationale« loyalitet mod Danmark ved at deltage i velgørenhedsarbejde til fordel for danske soldater. Men der var familier, der gik i stykker på presset. Mest gribende er beretningen om familien Tesdorpf. Edward Tesdorpf fra Hamburg, en meget anset foregangsmand på landbrugsområdet og præsident for Det kongelige danske Landhusholdningsselskab, blev stempet som tysk, da han 1852 foreslog at genoprette færgeforbindelsen til Warnemünde med henblik på at fremme eksporten. Han blev bitter, men bevarede sin gammeldags helstatspatriotisme, mens hans kone Mary efter en langvarig krise fandt en ny tysk-prøjsisk identitet. Men også de andre familiehistorier giver meget stof til eftertanke.

Bogen er spændende læsning, og bringer nyt stof for dagens lys, som dansk forskning ikke har (villet?) tage fat på. Det er imponerende, at en udenlandsk forsker har kunnet tilegne sig den brede viden om danske forhold i 1800-tallet (det er kun lykkedes anmelderen at finde en enkelt fejl: s. 75 kaldes Elverhøj en ballet), og har kunnet lære så godt dansk, at hun ubesværet

har kunnet arbejde med det enorme arkivmateriale, som bogen bygger på. Det har været kompliceret at sammenstykke beretningen om en stor og langvarig indvandring, motiveret af forskellige faktorer som ønsket om arbejde og karriere og flugt fra krig eller religiøs forfølgelse. Materialet er spredt og kan ikke afgrænses så entydigt som materiale om udvandring til Amerika eller indvandring til den jyske hede. Med den ophedede integrationsdebat in mente gør man sig mange tanker under læsningen af denne bog. Det er historien om en integration, der var lykkedes langt hen ad vejen, men der var noget, man kunne kende de fremmede på. Det var ikke udseendet, men sproget. Og sproget bliver synonymt med fjendtligt sindelag, hvad enten de »tyske danskere« ville det eller ej. Bogen bør finde et stort dansk publikum.

Vibeke Winge

Jens Rasmussen: *J.P. Mynster. Sjællands biskop 1834-1854. Kampen for en rummelig kirke. Forholdet til N.F.S. Grundtvig og Grundloven*. Odense University Studies in History and Social Sciences, vol. 224, Odense Universitetsforlag, 1999, 337 s., 250 kr.

Mens der findes i hundredvis af bøger om Grundtvig og Kierkegaard, har der indtil nu kun foreligget to om den person, de begge var dybt involveret i: deres kritik af kirke og kristendom, nemlig biskop I.P. Mynster. Denne statskirken og senere folkekirkens forkæmper har i historiskrivningen fået den unådige skæbne at være udråbt som en kølig, konservativ mørkemand. Mynster har været for de få kirkehistoriske kendere. Jens Rasmussens bog forsøger at tegne et mere nuanceret billede af teologen, præsten, biskoppen og politikerens Mynster. Og det er givetvis muligt nu at yde ham større retfærdighed; det er især med det nylige grundlovsjubelium blevet klart, at det var den mynsterske linie, der på langt sigt gik af med sejren. Der dannedes ikke nogen kirkelig rigsdag, en synode eller et permanent kirkeråd. Kirkens forhold ordnes ikke af kirken selv, men i regering og folketing. Den gamle statskirke blev trimmet til de nye forhold under folkestyret, men blev altså ikke præsternes, de vakttes, »trosaristokratiets« kirke. Og det har Mynster en god del af æren for.

Bogen med den lange titel og undertitel er biografisk opbygget. Man får indsigt i Mynsters ungdom, opvækst og teologiske ståsted. Han betegnes ikke som en egentlig overgangsteolog, da han bryder med rationalismen, men er heller ikke en vækkelsesmand. Han er en solid bibelteolog, en dygtig og indtrængende prædikant

og nok i sidste ende dybt præget af Immanuel Kants pligtbegreb. Desuden, og måske netop derfor, et flittigt og pligttopfyldende menneske, der sad i de vigtige kommissioner og bestyrelser, skrev bøger, lavede ny tekstrække og liturgiforslag. Han var, som Rasmussen skriver, en af Frederik 6.'s mænd, den loyale embedsmand, der havde kongens tillid og mente, at et mildt centralstyre var det bedste værn mod kaos og vilkårlighed, den bedste garant for frihed inden for kirken. Det var en skuffelse for ham, at Christian 8. valgte andre rådgivere, som f. eks. A.G. Rudelbach. Det betød, at den hårde linie overfor baptisterne blev opgivet, at man i realiteten sigtede mod en art religionsfrihed i den sene enevælde. Mynster fastholdt, at stat og kirke var ét, at man satte sig ud over statens love, hvis man brød med kirkens lov. Kirken var ikke blot et tilfældigt trossamfund, men evangelisk-luthersk. Her lagde han stærk afstand til tidens toneangivende tyske teolog, Friedrich Schleiermacher. Fordi Mynster havde et så hjerteligt forhold til statskirken kunne han også udvise skønsomhed. Han skred aldrig til afskedigelser i sit stift, hans officielle vistitatsbøger rummer ikke den hårde kritik af lokale kirkelige forhold, han for sig selv kunne notere i de private optegnelser. Der er fællestræk mellem Mynster og samtidige teologer, som Rasmussen gør fint rede for. Rasmussen kender især biskop N. Faber godt, idet han i 1996 skrev en fremragende bog om denne fynske biskop og kampen for indflydelse i kirken, men også de på mange måder tætte bånd til Grundtvig bliver påpeget. Der inddrages korrespondancer med især biskop Brammer, hvor tonen er noget friere, end når han skal udtale sig offentligt. Alt i alt tegnes et dækkende portræt af manden; der leveres en forståelse af, hvad det var, Mynster livet igennem arbejdede for, en rummelig folkekirke, hvor der også var plads til dem, vi i dag vil kalde kirkefremmede. På den måde er bogen hyperaktuel.

Man bliver vel uvægerligt ven med den person, man skriver om. Rasmussen går langt for Mynster – også så langt, at han til tider bliver for omstændelig og har for mange gentagelser. Pointerne har det med at blive trukket af stalden lidt for ofte. Udblikket kniber det desværre lidt med – efter Mynsters død i 1854. Rasmussen har en sylespids pointe i den markerede forskel på Mynster og efterfølgeren H.L. Martensen, der var konservativ af helt andre grunde end Mynster. Martensen var ikke romantiker med den arv fra 1700-tallet, som Mynster stod for. Martensen var en hegelianismens og kultursyntesens mand, hvilket Mynster ikke var; han var og blev den psykologiserende og renfærdige prædikant, der forkyndte evangeliet – og så ellers overlod kulturen til sit eget domæne. Man har talt om en mynstersk-martensensk linie i dansk kristendomshistorie. Det holder næppe.

Der er ganske givet en mynstersk og en martensensk linie – og de er ret forskellige. Det kunne være nyttigt i en anden bog at se de to linier fulgt i eftertiden. Rasmussens bog er et fremragende udgangspunkt herfor.

Carsten Bach-Nielsen

Kim Mikkelsen: Det glemte Slag. Kampene omkring Kolding 23. april 1849. Museet på Koldinghus, 1999, 161 s., 149 kr.

I 150-året for kampene omkring Kolding har Museet på Koldinghus dels arrangeret en særudstilling, dels forestået udgivelsen af denne bog. Treårskrigen's første år var endt ved forhandlingsbordet. Forhandlingerne skred dog ikke frem efter den danske regerings forventninger, og man mistede efterhånden tålmodigheden. I begyndelsen af april 1849 genoptog den danske hær derfor krigen. Sænkningen af to danske krigsskibe ved Eckernförde medførte imidlertid, at man opgav offensiven og trak hovedstyrken tilbage til Als. Resten af den danske hær stod foran Kolding. Den slesvig-holstenske oprørshær rykkede nu frem mod Kolding, der erobrede den 20. april 1849. I mellemtiden var dele af den danske hovedstyrke blevet overført til Fyn, hvorfra den nu i hast blev sejlet over til Jylland for at indgå i et dansk modangreb. Angrebet fandt sted den 23. april og indebar dels et frontalt angreb på insurgenthærens stillinger i Kolding, dels et flankeangreb vest for byen over Kolding Å. Flankeangrebet mødte uventet modstand og måtte snart opgives. Det frontale angreb var mere ulykket. Trods betydelige tab lykkedes det næsten at presse oprørerne tilbage over åen i byens sydlige udkant. Disse indledte imidlertid bombardement af byen, og da de samtidig indsatte friske styrker, valgte den danske general Bülow at opgive byen og atter trække sig tilbage. General Bülow og hans stab foretog øjensynligt flere fejlagtige dispositioner, og indsatsen har siden været genstand for analyser og kritik. I bogen bliver man desværre ikke forskånet for den slags lommestrategiske overvejelser og domme.

I *Det glemte Slag* beskrives både kampene den 20. og 23. april 1849, samt optakten hertil og tiden, der fulgte. Endelig er der også en kort gennemgang af de anvendte våben og ammunitions typer. *Det glemte Slag* er ikke så glemmt endda. Ganske vist fylder beskrivelserne ikke så meget som dem af de sejrriige slag, men slaget om Kolding er mig bekendt beskrevet i alle større fremstillinger om Treårskrigen. At forfatteren meget gerne vil gøre slaget om Kolding til en glemt begivenhed fremgår bl.a. af litteraturlisten. Tids-

skriftartikler er således kun nævnt med tidskriftets navn, år og nummer. Hermed kan læseren ikke se, at O.B. Møller f.eks. har skrevet en 45-sider lang artikel med titlen »Kampen ved Kolding den 23. april 1849«. Og hvilke interessante artikler skjuler der sig bag de 11 henvisninger til *Vejle amts Årbøger*?

Forfatteren erkender i indledningen, at slaget tidligere er blevet beskrevet i to mindre, selvstændige bøger. Alligevel har han »savnet en beskrivelse af slaget, hvor det hele så at sige er med. Både den saglige beskrivelse og den gode historie. Hvor man får indblik i krigens gang og de planer, der blev lagt, samtidig med at man følger de menige soldater og civilbefolkningen«. Dette savn kan jeg godt følge forfatteren i. Når det gælder militære slag deler litteraturen sig ofte i to grupper. De rent militære fremstillinger og øjenvidneskildringerne. De militære fremstillinger er som regel skrevet af militære (for militære) og behandler primært taktikken. Nogle af disse har endda officiel karakter som generalstabens værker. Øjenvidneskildringerne er selv sagt subjektive. De mangler overblikket og fremfører ofte rygter (der stortrives under krigshandlinger) som skinbarlige sandheder. En tredje gruppe er de faghistoriske fremstillinger i danmarkshistorierne. Her er det de store linier, strategien og politikken, der beskrives. Forfatterens ambition om at sammenskrive genererne er derfor prisværdig. Det naturlige spørgsmål er så, om det lykkes. Svaret må være et tildels. Sine steder er begivenhederne spændende og medrivende skildret, men ofte tabes læseren ved de mange indskudte anekdoter og småhistorier. De afbryder den fremadskridende fortælling, hvilket gør det umådelig svært at bevare overblikket. Ofte må man efter sådan en afsporing bladde tilbage for at kunne følge forfatteren i den fortsatte skildring. Alenlange citater fra andre fremstillinger og irrelevante passager af kilder skæmmer desuden fremstillingen unødigt.

Det glemte Slag har intet noteapparat, og det er sparsomt med kildehenvisninger i brødteksten. Illustrationerne er ligeledes uden henvisninger. Til gengæld er der mange af dem, og ligesom billedteksterne er de generelt gode. De supplerer brødteksten i stedet for at gentage den. Sammenfattende må det konstateres, at bogen for så vidt ikke frembyder noget nyt. Den henvender sig derfor primært til et lokalhistorisk interesseret publikum. Som eksempel på sammenskrivning af de ovennævnte genrer kan den måske have lidt bredere interesse.

Karsten Skjold Petersen

Peter Ramskov Andersen: I Odenses skygge – Paarup Sogn og Kommune indtil 1970. Byhistorisk Udvalg i Odense, 1999, 327 s., 258 kr.

En mindre bydel i en større by har fået sin historie – eller måske rigtigere – endnu ét af landets utallige »oprindelige« sogne har fået sin forbillige »Danmarkshistorie«. Titlen lægger op til en dobbelthistorie, hvor hovedtitlen antyder en historie om, hvordan det gik til, da det lille selvstændige sogn/sognekommune mistede sin selvstændighed ved den store nabo, Odenses, uhammede vækst. Undertitlen lægger derimod op til en klassisk sognehistorie, hvor vi først indføres i landskabet og arkæologien og derpå følger befolkningen i sognet i stort og småt frem til en yngre mands minde, hvor sognet som fortællingens ramme mistede sit indhold ud over det kirkelige.

Det er logisk, at standse historien om Paarup som selvstændig agerende enhed ved kommunalreformen, men når historien i den anden ende er begyndt med en begyndelse, som lå forud for etableringen af den geografiske enhed, så havde det nu ikke brudt nogen komposition ved at trække historien længere frem og drage nogle af de konklusioner om stedets betydning, som muligvis kunne trækkes frem i et område, som efter indre selvstyre i varierende udstrækning gennem århundreder nu ikke har andet afgrænset fællesskab end historien.

Lad det være skrevet med det samme, Peter Ramskov Andersen har her leveret en *high end*-sognehistorie. Bogen leverer ikke blot det gode håndværk, som er forudsætningen for at grave den lille historie frem af den store, den er ydermere skrevet med en pen, som gør rejsen gennem Paarup Sogns historie til en fornøjelsesrejse. I strukturen er bogen traditionel med rødder tilbage til 1800-tallets sognehistorier, i formen helt tilpasset tidens informationskrævende men også en moderne læser, som kræver, at den høje underholdningsværdi ikke nødvendigvis behøver blive fjernet, selv om bogen skal leve op til de formkrav, som fagfolk stiller.

Stoffets disponering afspejler ærligt kildematerialets muligheder for at kaste lys over leveforholdene i sognet gennem tiden. De indledende afsnit om landskab og arkæologiske fund er således meget kortfattede og tjener vel nærmest til at tilgodese det lokale læsermarkedets behov for at vide, hvad der var forud for historien, mere end det tjener til at fortælle historier, nødvendige for forståelsen af rammerne for sognets liv. Herefter – og det er allerede efter 18 sider – bringer bogen det, som opleves som »historien«: godt 250-siders veldisponeret og tematiseret gennemgang af dramatiske *high-lights*, positive som negative, af beskrivelser af sociale forhold

og skæbneberetninger, hvis moral er gode at tage med sig, hvad enten bogen er lokal fornøjelselæsning, undervisningstvangslæsning eller den inspirationslitteratur, som kolleger og andre fagfolk læser.

Med den detaljerede grundighed, som den lokale studie muliggør, og de meget velvalgte illustrationshistorier, som er lagt ud i særlige tekstfelter, bliver især 1700- og 1800-tallet nærværende i en grad, som mange skrivende historikere må misunde. En gennemgående stor styrke er den naturlige indpasning af den nationale historie i den lokale, som forfatteren formår at gennemføre næsten hele vejen gennem bogen. Niveauet for referencerne til den store historie som ramme om den lille forekommer meget gennemtænkt: tilstrækkeligt og ikke overflødigt.

Med titlen *I Odenses Skygge* lægger bogen op til, at oplands- og forstadshistorien står i centrum. Bortset fra udviklingen i det 20. århundrede synes Paarups historie ikke at være ekstraordinært overskygget af Odense, og det fører frem til den eneste anke, som denne anmelder kan rette mod bogen. Efterkrigstidens eksplosive udvikling, som førte til, at Odenses skygge ramte Paarup i en grad, så sognekommunen endte med at blive opslugt fremstår mindre perspektiveret end den øvrige bog. Dynamikken i Paarups urbanisering fremstår som en strid mellem udviklingsfjendske/angste landbrugsrepræsentanter og aggressive bygherrer, og slagmarken synes primært at have været udviklingslokaliseringen. Som læser står man tilbage med ubesvarede spørgsmål om, hvordan bebyggelsesprofilen blev besluttet, om der ikke var lokale partipolitiske diskussioner om f.eks. byggetyper. Det, som i dag betinger bydelens sociale profil.

I en spændende beretning om Paarups omfattende bebyggelser med »Koch-huse« savnes tilsvarende referencer til tidens øvrige typehusbyggeri på niveau med de tidligere kapitlers referencer til den store historie. Bogens store budskab må ved siden af sit konkrete indhold være, at enhver lokalitet kan gøre krav på sin historie i en vedkommende form. Sognet, som ikke har større aktieposter i nogen national begivenhed, har en historie, som har fylde og mening, og ud over at Paarup har fået sin historie, har vi så også fået en ny reference blandt sogne/kommunehistorierne.

Hvis det er den ultimative lakmusprøve for god lokalhistorie, at den også kan fange den udenbys læser uden at forlade det lokale og på samme tid leve op til de formelle og faglige krav, så er *I Odenses Skygge* god lokalhistorie.

Poul Sverrild

Nete Balslev Wingender: Firkløveret og ildsjælene. Dansk Sygeplejeråds historie 1899-1999 1-2. Dansk Sygeplejeråd, 1999, 455 s., 275 kr.

Dansk Sygeplejeråd fyldte 100 år i 1999, og i den anledning fik Kirsten Stallknecht under sin formandstid sat i værk, at et af projekterne, der skulle markere jubilæet, skulle være en historisk redegørelse om Dansk Sygeplejeråd. Der skulle ikke skrives en traditionel jubilæumshistorie udelukkende med Dansk Sygeplejeråds højdepunkter. Det skulle være historien som den fremtræder for en faghistoriker ud fra det efterladte kildemateriale, og til den opgave valgte historikeren Nete Balslev Wingender. Det er der kommet to spændende og velskrevne bøger ud af – gennemillustrerede med fotos fra hele perioden. Især fænger bind 1, der omhandler rådets stiftelse, konsolidering og opgøret med kaldsideologien og den traditionelle sygeplejersketilværelse.

Dansk Sygeplejeråd blev stiftet i 1899 af en gruppe københavnske hospitalssygeplejersker med det formål at højne sygeplejestandens sociale status gennem bedre uddannelse og forbedring af sygeplejerskernes leve- og arbejdsvilkår. Hvis tiltaget skulle lykkes, krævede det, at alle sygeplejersker blev samlet i en forening, der kunne medvirke til at bevidstgøre dem om deres eget værd og ændre offentlighedens holdning til sygeplejersker og deres arbejde. I bestræbelserne på at nå de opstillede mål valgte Dansk Sygeplejeråd at kæmpe for fagudvikling ud fra den betragtning, at blev faget først anerkendt, ville bedre løn- og arbejdsvilkår følge efter. Det nye råds idealer var høje. Pionererne var bærere af det borgerlige dannelses- og kvindeideal, og bragte det med sig ind i sygeplejen, hvor det, sammenblandet med en opfattelse af sygepleje som et humanitært eller religiøst kald, kom til at danne grundlag for de sygeplejefaglige idealer, der både skulle tjene til at højne faget og markere sygeplejefagets afstand til et egentligt lønarbejde.

Det blev tidligt vedtaget, at foreningens medlemmer skulle bære et emblem med et firkløver, når de var i funktion. Emblemet kunne kun erhverves af sygeplejersker, der opfyldte Dansk Sygeplejeråds betingelser for medlemsskab, tre års hospitalsuddannelse. Der blev dog ikke alene lagt vægt på ansøgernes sygeplejefaglige kvalifikationer, men også deres personlige egenskaber og moralske værdier blev vurderet. »*En god sygeplejerske skulle udvise properhed og ordenssans, pligtfølelse, samvittighedsfuldhed og pålidelighed, »kvindelig Mildhed«, opofrelse, næstefølelse, selvdisciplin og sidst, men ikke mindst, ubetinget lydighed over for overordnede*« (bind 1, s. 27). De etiske værdier og idealer i sygeplejen

fik en formelt lignende ramme, da Dansk Sygeplejeråd i 1913 vedtog, at alle nye medlemmer skulle aflægge Florence Nightingale-løftet. Løftet var udarbejdet af en amerikansk sygeplejerske, og understregede det kaldsmæssige i sygeplejergeneringen. Det kom sammen med firkløvernålen til at tjene både som symbol på medlemskab af de uddannede sygeplejerskers forening, og som en garanti over for omverdenen, at det var en fuldtuddannet sygeplejerske med det rette omdømme, der udøvede sygepleje.

Nete Balslev Wingender har valgt at disponere sit stof i tre temaer, der går som røde tråde gennem den 100-årige historie: Professionalisering og selvstændiggørelse af sygeplejen, organisationsudvikling og kampen for at forbedre løn- og arbejdsforhold. Temaerne vægtes forskelligt i de tre perioder, som Dansk Sygeplejeråds historie er inddelt i. I den første periode 1899 – 1933, der har overskriften: »Stiftelse og konsolidering 1899 – 1933« behandles konsolideringen af Dansk Sygeplejeråd og af sygeplejefaget. Perioden var en omstillingstid for det danske sundhedsvæsen, og resultatet for sygeplejerskerne blev en statsautorisation og en selvstændig lovgivning i 1933. Et mål Dansk Sygeplejeråd havde stræbt efter alle årene var hermed nået med statens blåstempling af faget. Det offentlige tilkendegav hermed, at det havde et ansvar for sygeplejens kvalitet. En kvalitetssikring af sygeplejen Dansk Sygeplejeråd havde været ene om at varetage ved at stille krav om, at ansøgere om medlemskab skulle have en alsidig uddannelse og et godt omdømme.

Den anden periode går frem til 1959 og benævnes »Mellem tradition og forandring 1933 – 1959«. I denne periode blev der kæmpet for forbedrede løn- og arbejdsvilkår, og sygeplejerskerne fik gjort op med kaldsideologien, og tog de første skridt til en egentlig fagforeningsdannelse. Gennem hele perioden viste sygeplejerskerne, at de var utilfredse med de kår, der blev dem budt. De krævede samme rettigheder som samfundets øvrige selverhvervende kvinder: Bedre løn, 8-timers arbejdsdag, ingen kost eller bolig-tvang, bedre uddannelse og ophævelse af forbudet mod at virke som hospitalssygeplejerske efter ægteskab. De ville have et arbejde som sygeplejersker samtidig med et normalt kvinde- og familieliv. Statens overtagelse af ansvaret for uddannelsen var medvirkende til, at Dansk Sygeplejeråd kunne vie løn- og arbejdsvilkår en større interesse, hvilket resulterede i, at de første overenskomster med arbejdsgiverne blev indgået. Skønt den treårige uddannelse var blevet anerkendt af staten med vedtagelsen af autorisationsloven i 1933, blev uddannelsens struktur og indhold først fastlagt i 1957.

Den tredje periode har overskriften: »At gå på to ben« – professions- og fagforening 1959 – 1999«. I denne periode konsoliderede Dansk Sy-

geplejeråd sig som fagforening, og opnåede at få forhandlingsret for samtlige sygeplejersker. Men bevægelsen fra at være en faglig forening, der var kendetegnende for rådet i den første periode, til en egentlig fagforening betød dog ikke, at faglig udvikling og professionalisering blev opgivet. Både grund-, efter- og videreuddannelse samt oprettelse af specialuddannelser havde rådets bevågenhed. En ny aktivitet i perioden blev støtte til sygeplejeforskning. Der blev ydet støtte til bl.a. forskningsprojekter, udgivelse af publikationer, oprettelse af en forskningskonsulentstilling i Dansk Sygeplejeråds sekretariat og udarbejdelse af etiske retningslinier. Til støtte for fagets videreudvikling på grundlag af sygeplejeforskning finansierede Dansk Sygeplejeråd endvidere oprettelsen af forskningsinstituttet Dansk Institut for Sundheds- og Sygeplejeforskning i 1980. For sygeplejerskerne nås en særlig milepæl med uddannelsesreformen i 1990. Med omlægningen af sygeplejerskeuddannelsen til et studium og med etablering af en kandidatuddannelse i sygepleje og ph.d.-overbygning kunne bestræbelserne for at professionalisere faget tage mere konkret form. Næsten overalt i sygeplejekredse blev den nye uddannelsesreform hilst velkommen, men der lød også kritiske røster. Fra flere sider blev forløbet af den proces, der havde ført frem til reformen, kritiseret for at være udemokratisk, hvilket blev søgt imødegået af formanden. Skuffelse og frustration over manglende medlemsdemokrati dukker med jævne mellemrum op i historien. Dansk Sygeplejeråd har under de største kriser anvendt strukturændringer og decentralisering som middel til at genetablere ro og orden i organisationen.

I jubilæumsåret 1999 blev der taget hul på en egentlig debat om medlemsdemokrati, og samtlige medlemmer har netop modtaget debatoplægget *Demokrati der passer*. Resultatet af en sådan debat håber Dansk Sygeplejeråd vil give nogle klare billeder af, hvad medlemmerne oplever som fordele eller ulemper ved deres organisation samt sikre, at sygeplejerskerne også i fremtiden vil opleve Dansk Sygeplejeråd som den organisation, der bedst varetager deres interesser.

Interne kriser og konflikter i Dansk Sygeplejeråd forties ikke i historien. Konflikter og uoverensstemmelse både internt i Dansk Sygeplejeråd og mellem Dansk Sygeplejeråd og medlemmerne refereres, men behersket i bind 2. Næranalyser af konfrontationer undgås. Valget er bevidst, hvilket bl.a. også fremgår af en note. Heri bemærker Net Balslev Wingender, at der ikke fokuseres på detaljer og personmodsnininger, men alene på de overordnede problemstillinger: »Det vil selvfølgelig give et mindre nuanceret billede af turbulensen. Men en næranalyse af konfrontationer hører ikke hjemme i en fremstilling, hvor det er de større linier, der bør kom-

me frem, ligesom der også må tages hensyn til materialets nutidighed og følsomme karakter« (bind 2, s. 174). Forfatteren overlader ligeledes bevidst tolkningen af sygeplejerskernes nej til overenskomstforslaget sidste år (1999) til eftertidens historikere og sociologer. På trods af de odds forfatteren har mod sig, materialets nutidighed og følsomme karakter, er fremstillingen af de store linier af sygeplejerådets historie vellykket. Bøgerne rummer et væld af oplysninger, gode dispositioner og kloge betragtninger.

Firkløveret og ildsjælene har både kvinde- og kulturhistorisk interesse. Der fortælles om, hvordan sygeplejersker gennem fire generationer har kæmpet for deres faglige interesser og sociale status. Historien viser, hvordan kulturelle, samfundsmæssige, lægevidenskabelige og teknologiske forhold til forskellige tider har influeret på sygeplejerskers ageren. Fremstillingen er således med til at give forståelse for, hvordan det kan være, at vi har sygeplejersker, der handler som de gør, og en organisation, der ser ud, som den gør.

Bøgerne er æstetisk og indholdsmæssigt utrolig flotte, trykt i stort format på glittet papir. De er gennemillustrerede, og de mange fotos er med til at levendegøre fremstillingen. Med illustrationerne og billedteksterne har forfatteren i nogen grad søgt også at inddrage sygeplejens historie i organisationens historie. Det lykkes bedst i bind 1. I bind 2 er det kun en mindre del af de mange fotos, der gengiver sygeplejesituationer eller menige sygeplejerskernes arbejdsliv. Her er det organisationsfolkene og deres virke, der bliver indfanget. De forholdsvis mange billeder af rådets tidligere formand, Kirsten Stallknecht, er med til (utilsigtet?) at understøtte opfattelsen af, at Dansk Sygeplejeråd gennem tiderne i høj grad er blevet identificeret med dens formænd.

Afslutningsvis skal det bemærkes, at de læseværdige bøger er udstyret med et omfattende noteapparat, kilde- og litteraturoversigter, person- og stikordsregister. Tillige er der en oversigt over Dansk Sygeplejeråds formænd og næstformænd i perioden, samt en oversigt over anvendte forkortelser af organisationer, udvalg mm., der omtales i bøgerne.

Inger Clausen

Ib Gejl (red.): Århus. Byens historie 3, 1870-1945. Århus Byhistoriske Udvalg, 1998, 378 s., 400 kr.

Med dette det 3. bind er værket fuldbragt. Byhistorisk Udvalg har gennemført sin forehavende, og Århus har fået en opdateret og velkomponeret byhistorie. Først udkomne bind var 4. bind dækkende årene 1945-1995, som udkom 1995

(anmeldt i *Fortid og Nutid* 1997 s. 147). Bind 1 og 2, som beretter om byens grundlæggelse og dens liv frem til 1870, udkom i taktfast rækkefølge de følgende år (anmeldt i *Fortid og Nutid* 1998, s. 71); og nu er ringen sluttet. Bidragyderne har leveret deres engagerede og ofte velskrevne beretninger, beretninger som i høj grad tolder på, og krediterer, den rige lokalhistoriske litteratur, som Århus bør være stolt af.

Årene 1870-1945 er de år, hvor industri og serviceerhverv slår afgørende igennem i det hidtil agrart dominerede danske samfund, og befolkningens vandrung fra land til by tegner helt nye demografiske strukturer med følger for landets politiske liv og kulturlivet. Dette forløb præsenteres vi for i det foreliggende bind. Man genfinder den samme veloplagede fremstillingsform som i de tidligere bind. Læsere vil genkende den faste opbygning i hovedafsnittene: Byens rum, byens mennesker, byens liv og byens styre. Mange i forfatterkollegiet, kernetropperne knyttet til Erhvervsarkivet, er gengangere fra tidligere. Den ofte detailmættede fremstilling kan dog sine steder tage karakter af pligtskrivning, og udenbys læsere ville have gavn af et bedre kortmateriale til stedfæstelse af gadenavne, og den undertiden indforståede omtale af personer og virksomheder forudsætter en baggrundsviden, der næppe er udbredt uden for den læserkreds, som skrifter fra Århus byhistoriske Udvalg normalt når ud til.

I de 75 år, som fremstillingen spænder over, havde Århus en vedholdende og stærk vækst. Byen distancerede sig fra Ålborg, overhalede Odense og blev landets næststørste bysamfund, der selybevidst målte sig med hovedstaden København. Dens folketal øgedes til det seksdobbelte, ja hvis man medregner førstæderne, er der tale om en nidobling. Bortset fra måske Esbjerg har ingen anden dansk købstad kunnet opvise lignende konstant og høj vækstrate. I perioder har Århus ydet en tiendedel af den danske industrieksport og i 1928 blev Århus sæde for landets andet universitet.

Jørgen Fink åbner med skildringen af forandringerne i byens rum og vækst. Indlemmelser 1874 og 1896 af Frederiksbjerg og Marselisborg gods syd for byen og fremsynede kommunale grundkøb skaffede i tide fornøden plads. Man glæder sig ved forfatterens indlevelse i bybilledets skiften og hans interesse for byplanlægning og byens arkitektur og de arkitekter, der satte præg på bybilledet i Århus. Afsnittets billedtekster formidler historien godt.

Bodil Olsen giver i afsnittet om byens mennesker et generelt billede af urbaniseringen og ændringerne i livsstil krydret med konkrete eksempler hentet fra århusianske hjem, således hos maskinarbejder Mogens Pedersen. Også de tunge sociale problemer, sundhedsvæsenet og institutioner som Fødselsanstalten i Jylland og Ka-

trinebjerg Pige hjem finder plads i hendes fremstilling.

Afsnittet om byens liv deles mellem Erik Korr Johansen, der tager sig af erhvervslivet, også her med gode portrætter af betydende personer; Ib Gejl, der plejer fritid og kultur og ikke mindst det frembrydende idrætsliv, og Henning Spure Nielsen, der tager sig af uddannelsesinstitutionerne. Korr Johansen fremhæver handelens og især engros-handelens stadige betydning for byen, hvilket i nogen grad afviger fra overskriften til et tidligere afsnit: »Fra handelsby til industriby«. Grunden til, at Spure Nielsens afsnit åbner med portrætter af lærerne Kleisdorff, Kraiberg og Funch skal læseren søge i den ældre århusianske historiografi. Der er også andre portrætter af spændende pædagoger i dette afsnit.

Som sædvanlig afslutter Henrik Fode bindet med at opridse byens styre, de offentlige myndigheder, statslige såvel som kommunale. Klart og med megen økonomi skildres kommunestyrets udvikling i købstad og sognekommuner efter ordningerne 1869, 1908 og 1919 og de følger, som socialreformen nedkaldte. Godt fortælles der om kommunens teknificering og om væksten i det offentlige serviceudbud.

Tildragelserne under 2. Verdenskrig omtales forskellige steder i bogen, hvor det følger sig ind i den almindelige fremstilling. Den tid er forbi, hvor man nødvendigvis måtte give de 5 forbandede år deres eget afsnit. I øvrigt rummer skildringen af byen og dens mænd under krigen spændende træk.

Hvorfor voksede Århus – og så meget og så stærkt? Bidragyderne er tilbageholdende med at tilbyde årsagsforklaringer, men de antydes indirekte, hos Korr Johansen i ændret trafikstruktur, hos Fode i det letløbende samarbejde mellem bystyre og ledende erhvervsfolk, samt måske i talent for at »rage til sig«, noget enhver by i datidens danske provins jo stræbte efter.

Måske det ikke er alle spørgsmål man får svar på i de fire bind, men de opfylder på udmærket vis mange af de læserforventninger, der vil blive stillet til byhistorier. Her forenes både det nære og det overordnede perspektiv inden for klare velstrukturerede rammer. Og så fremtræder bøgerne smukt. Illustrationerne er talrige og gode, det samme er, mener nærværende anmelder, litteraturhenvisninger og registre.

Michael Hertz

Frank Allan Rasmussen: Teknologi. Centraladministrationens behandling af teknologisager 1816-1996. Administrationshistoriske studier nr. 14, Rigsarkivet i samarbejde med Erhvervsministeriets departement, Patentdirektoratet og Erhvervsfremmestyrelsen, 1998, 200 kr.

Forfatteren har stor ære af denne bog, og det samme gælder Rigsarkivet – dog ikke helt i samme grad. Der er redaktionelle forsømmelser, som udgiveren burde bestrebe sig på at undgå ved fremtidige publikationer. Bogen er en vejledning for brugere af Rigsarkivets materiale fra centraladministrationen vedrørende industri- og fabriksvæsen, handel, patentvæsen, søfart samt statistik. Som det fremgår af titlen, er den skrevet med henblik på især den teknologihistorisk interesserede del af den samlede brugergruppe, men de gennemgåede arkiver kan belyse adskillige andre sider af historien. Man må derfor også anbefale bogen til interesserede i søfartshistorie, handelshistorie og industrihistorie i almindelighed.

Det er en grundig og systematisk vejledning, forsynet med 14 nyttige appendiks, stikordsregister og mange illustrationer. Fremstillingens særlige kvalitet ligger i, at forfatteren tager læseren ved hånden og fører ham eller hende gennem arkivlabyrinten på en yderst venlig og pædagogisk måde. Der udfoldes en stor ekspertise, men det forlanges ikke, at den vejledte på forhånd er arkivvant. Der arbejdes med en vekslen mellem, dels almindelige forklaringer af hvordan systemet er skruet sammen i de forskellige grupper, og hvilke andre hjælpemidler der er til rådighed, dels konkrete eksempler på hvordan man bærer sig ad, når man interesserer sig for et bestemt emne og vil forsøge at fremdrage de sager som kan kaste lys over det.

Bogen opfylder et behov hos den type arkivgæster, der på den ene side savner dybere erfaring med materialet og standardhjælpemidlerne, men på den anden side gerne selvstændigt (og uden at tage al læsesalsvagtens tid) vil arbejde grundigt og systematisk med at bestemme, hvilke materialer der skal bestilles til læsepladsen.

Det siger sig selv at det er ret tørt stof, men teksten er velskrevet og letforståelig, og solidt funderet i forfatterens fine kendskab til især det 18. og 19. århundredes teknologi- og søfartshistorie. Det er i den første del af perioden tyngdepunktet ligger. Dermed være ikke sagt, at det 20. århundrede er slet behandlet af Frank Allan Rasmussen. Vægtningen er vel blot et symptom på, at hverken Rigsarkivet, eller historikerne for den sags skyld, endnu er kommet i gang med

for alvor at bruge gammeldags arkivmateriale i udforskningen af alle sider af det 20. århundredes historie. Der kan være mange forsinkende faktorer på spil: de mange andre mulige kilder, materialets store omfang, manglende økonomiske ressourcer, myndighedernes tøven med at lade offentligheden få kendskab til visse oplysninger osv. Det falder uden for den foreliggende bogs rammer, men ved læsningen kommer man til at tænke på, at det ikke kan være helt let for Rigsarkivet at håndtere dette problemkompleks. Det kunne være interessant at høre nærmere om den strategi der følges.

Som enhver ved, er Rigsarkivet en stor institution med mange opgaver, begrænsede midler og – lad os bare indrømme det – krævende og forventningsfulde brugere. Presset på institutionen og dens ressourcer er måske årsagen til, at udgiveren har sjusket lidt med arbejdet. På s. 3 i arkivchefens forord gives en oplysning, der først vækker undren, men ved nærmere eftertanke synes at kunne forklare, hvorfor tingene ikke er blevet fulgt helt til dørs. Det hedder at en bevilling på 25.000 kr. fra en privat fond har været grunden til at bogen overhovedet kunne trykkes og udgives offentligt. Man tror næppe det kan være rigtigt, at Rigsarkivet behøver ty til eksterne kilder for at skaffe de sidste beskedne penge, der skal til for at borgerne kan se og få glæde af det store og langt dyrere arbejde, betalt for statslige midler, som før trykningen er nedlagt i en bog som den foreliggende. Men det står der altså.

Lidt mindre vantro bliver man ved senere at konstatere visse fejl og mangler, som ganske vist ikke er historiefagligt belastende, men dog noget skæmmende. Der er en del banale trykfejl, flere end det minimum man i praksis ikke kan eliminere. Kommateringen er inkonsekvent og hverken i overensstemmelse med reglerne for det traditionelle grammatiske komma eller det nye 'enhedskomma'. Bilagene til sidst i bogen er ikke nummererede men kun forsynet med bilagets navn. Dette betyder at man fra tekstens henvisninger til bilagsnumre er nødt til at tage omvejen over indholdsfortegnelsen for at finde det rigtige bilag. Og til sidst, men mest mærkværdigt af det hele: På s. 175-231 er æ, vort alfabetets tredjesidste bogstav, overalt erstattet af œ, dvs. ligaturtegnet for o+e (fransk ø). Er det krakeri at gøre opmærksom på disse bagateller i en ellers meget vellykket bog? I så fald beklager jeg meget, men jeg er altså af den mening, at Rigsarkivet som en af vore centrale kulturinstitutioner bør sørge for at dets publikationer er korrekt udformede, også i detaljerne. Vi lever i en tid, hvor sproglig korrekthed og anden tekstredaktionel omhu ofte bliver negligeret, også i tekster frembragt i en lærd sammenhæng. Det kan ikke passe, at Rigsarkivet er så småt kørende, at institutionen ikke kan og vil gå imod den-

ne strøm ved at sørge for en grundig, professionel bearbejdelse af de manuskripter, man udgiver. Selv med det bedste tekstbehandlingsprogram er det urealistisk at forvente, at en forfatter alene kan bære ansvaret for disse ting.

Jan Pedersen

Jens Engberg: Det Heles Vel – Forureningsbekæmpelsen i Danmark fra loven om sundhedsvedtægter i 1850'erne til miljøloven i 1974. Frydenlund grafisk, 1999, 524 s., 298 kr

Professor Jens Engberg har på foranledning af Miljøkontrollen i Københavns Kommune, der fejrer 25-års jubilæum, skrevet en oversigt over kommissioner, betænkninger, love og politiske debatter vedrørende offentlig sundhed og hygiejne, forurening, miljø og naturbevaring fra folkestyrets fødsel til 1974, da den første miljølov trådte i kraft. Engberg har fået frie hænder til sit arbejde af opdragsgiveren.

Bogen er disponeret i hoveddele med overskrifterne »Sundhedskommissionerne og sundhedsvedtægterne«, »Giftlovgivningen«, »Vandløbslovgivningen«, »Fiskerilovene og havforureningen« og en sidste del, der beskæftiger sig med samlingen af forureningsbekæmpelsen. Hver del følger kronologisk de offentlige initiativer, der skulle tage vare på de i overskrifterne anførte problemfelter, og man får en gennemgang af den politik, der er blevet ført på de angivne områder. Engberg har brugt størsteparten af sin tid i centraladministrationens arkiver og det meste af resten i hovedstadens. Der er kun enkelte afstikkere til provinsen, men materialet herfra tyder på, at der endnu er meget at hente i kommunale sager.

Bogen er meget billig i forhold til sit udstyr. Der er udvalgt meget fine fotografier i en god gengivelse til illustration, men motiverne står ganske uformidlede. Udgiverne må fx. i forbindelse med illustrationen s. 379 have gjort sig overvejelser, der ikke udtømmes i billedtekstens kortfattede: »Lyngbyvej, København, 1990«.

Engberg har valgt en klassisk administrationshistorisk tilgang til emnet. Han beskæftiger sig med spændingen mellem private og almene interesser, og hvordan politikken fastlægges og implementeres, men der er ingen stærk problemstilling i værket, der derfor i høj grad er styret af kildestoffet. Det viser sig undervejs, at det måske ikke så meget er modsætningen mellem myndigheder og private interesser som det er samvirket og de skiftende alliancer mellem parterne, der er spændende. En diskussion af magt- og interessebegrebet havde antagelig været på sin plads i indledningen.

Man savner et kapitel om luftforureningen, der – som Engberg selv skriver indledningsvis – var voldsom i København i midten af det 19. århundrede og genstand for megen debat og offentlige tiltag, men eftersom der ikke blev nedsat nogen kommission eller vedtaget en lov mod luftforurening, er spørgsmålet udeladt af dispositionen. Engberg ville have kunnet finde støtte i Franz-Joseph Brüggemeier, »Stadtluft – Luftverschmutzung und Luftreinhaltung in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts« i: Reulecke og Rüdénhausen (udg.): *Stadt und Gesundheit*, Stuttgart 1991 og i: Anthony S. Wohl: *Endangered Lives – Public Health in Victorian Britain*, Harvard 1983, der rummer kapitler om både vand- og luftforurening, samt ikke mindst i Ole Hyldtofts »Stank, kulrøg og epidemier. Industri og miljø i Danmark i 1800-årene« i: *Människan och miljön*, Umeå 1991.

En tydelig svaghed ved værket er mangelen på definition og diskussion af begreberne og deres historie. Ganske uformidlet antages det, at *sundhed, hygiejne, forurening og miljø* hører til i samme kasse. Læseren kan måske sagtens forestille sig sammenhængen, men det er ikke ensbetydende med, at den er uproblematisk, og begreberne ændrer betydning, som det er demonstreret af Lars-Henrik Schmidt og Jens Erik Kristensen i deres bog *Lys, luft og renlighed* fra 1986. Engberg gør til indledning selv opmærksom på, at begrebet miljø ikke er meget ældre end den første miljølov fra 1974, men det forhindrer ham ikke i at betegne en diskussion blandt læger i 1850'erne som »den første egentlig miljøpolitiske debat i Danmark« (s. 42).

Væsentlige værker, hvoraf Engberg kunne have draget nytte, er udeladt af litteraturlisten. Foruden de allerede nævnte savner jeg Tim Knudsens givende studie i forvaltning *Storbyen støbes* fra 1988 eller et mindre arbejde af samme, der bl.a. inddrager spørgsmålet om lægernes og juristernes konkurrence om at dominere sundhedsforvaltningen, som Engberg også behandler (Institut for Statskundskab, Arbejdsrapport nr. 24, 1995). Måske bryder Engberg sig ikke om Gerda Bonderups disputats om koleraen fra 1994 eller Bent Jensens bog om miljødebatten i danske aviser 1870-1970 fra 1996, men de havde i hvert fald fortjent en plads på litteraturlisten eller i en note i ny og næ sammen med arbejder af Anne Løkke, Signild Vallgård eller Per Stoumbjerg. Udenlandske standardværker som Mary Douglas' klassiker om forurening, *Purity and Danger*, fra 1966, eller Richard Evans' meget oplysende, *Death in Hamburg*, 1987, om kommunalpolitik og sygdomsbekæmpelse i det 19. århundredes Tyskland er heller ikke taget med.

Værket har altså som videnskabelig fremstilling en svag problemstilling, og det mangler en begrebsafklaring og en forskningsdiskussion, men som kommenteret katalog over en række beslægtede love og andre initiativer inden for den offentlige hygiejne vil det sikkert finde plads i mange håndbogssamlinger, for der er – må det understreges til sidst – tale om en imponerende mængde materiale, som Engberg har gennemgået.

Jes Fabricius Møller